

DEN LILLE KØBSTAD MED NATURHAVN

EBELTOFT KULTURMILJØ

Geografi: Syddjurs Kommune, Region Midtjylland

Bytype: Lille købstad

Landskabelig placering: Skubbet morænelandskab

Anlagt: Antagelig før 1250

Købstadsprivilegier: Formentlig ca. 1200

Temaer: Fiskeri, søfart, handel og landbrug

Karakteristiske træk:

- Det middelalderlige gadeforløb med hovedgaden, der deler sig i to ved det gamle rådhus, så gadestrukturen får en Y-form
- Udsigten over Ebeltoft Vig
- Tangdigerne ved Strandvejen, som er blandt de sidste bevarede i landet
- Det kuperede terræn, som på mange huse afspejles i høje sokler, der kan optage terrænfaldet, og trapper til hoveddøren
- Den sammenhængende, homogene bebyggelse i en eller to etager
- De mange bindingsværkshuse fra 1600-1800-tallet
- Det gamle rådhus i bindingsværk med det trekantede torv foran og det yngre, kvadratiske torv mod vest
- Ebeltoft Kirke med oprindelse i middelalderen og spir fra 1700-tallet
- Købmandsgårde mod nord ned mod stranden og mindre huse især mod øst og syd
- De grønne oprindelige nyttehaver bag husene, især bevaret i den sydlige del af bymidten
- Brostens- og pigstensbelagte gader og pladser i stort set hele den gamle bymidte

KULTURMILJØETS FORTÆLLING

Kulturmiljøet i Ebeltofts bymidte opleves som en utrolig helstøbt og sammenhængende helhed, hvor alt fra facader, gadebelægninger og byinventar til den overordnede plan og bebyggelse er med til at formidle købstadens forandring fra middelalderen og frem til 1800-tallet.

Ebeltoft fortæller historien om købstaden ved den østjyske kyst med et lille og forholdsvis magert opland, hvor landbrug og søfart spillede en stor rolle. Den kongelige skov Bjørnkær, som lå omkring Ebeltoft, havde stor betydning for byens indtægter, da de hjemmehørende skibe sejlede tømmer og brændsel til kongens København. Ebeltoft havde blandt andet på den baggrund en økonomisk opgangsperiode i 1500-tallet og ind i 1600-tallet. Adgangen til tømmer viser sig også i de mange huse med et rigt og kraftigt bindingsværk.

BÆRENDE BEVARINGSVÆRDIER

Ebeltoft er udpeget som nationalt kulturmiljø, fordi byen i høj grad har bevaret den lille købstads karaktertræk, i gadenettet såvel som i bygninger og detaljer.

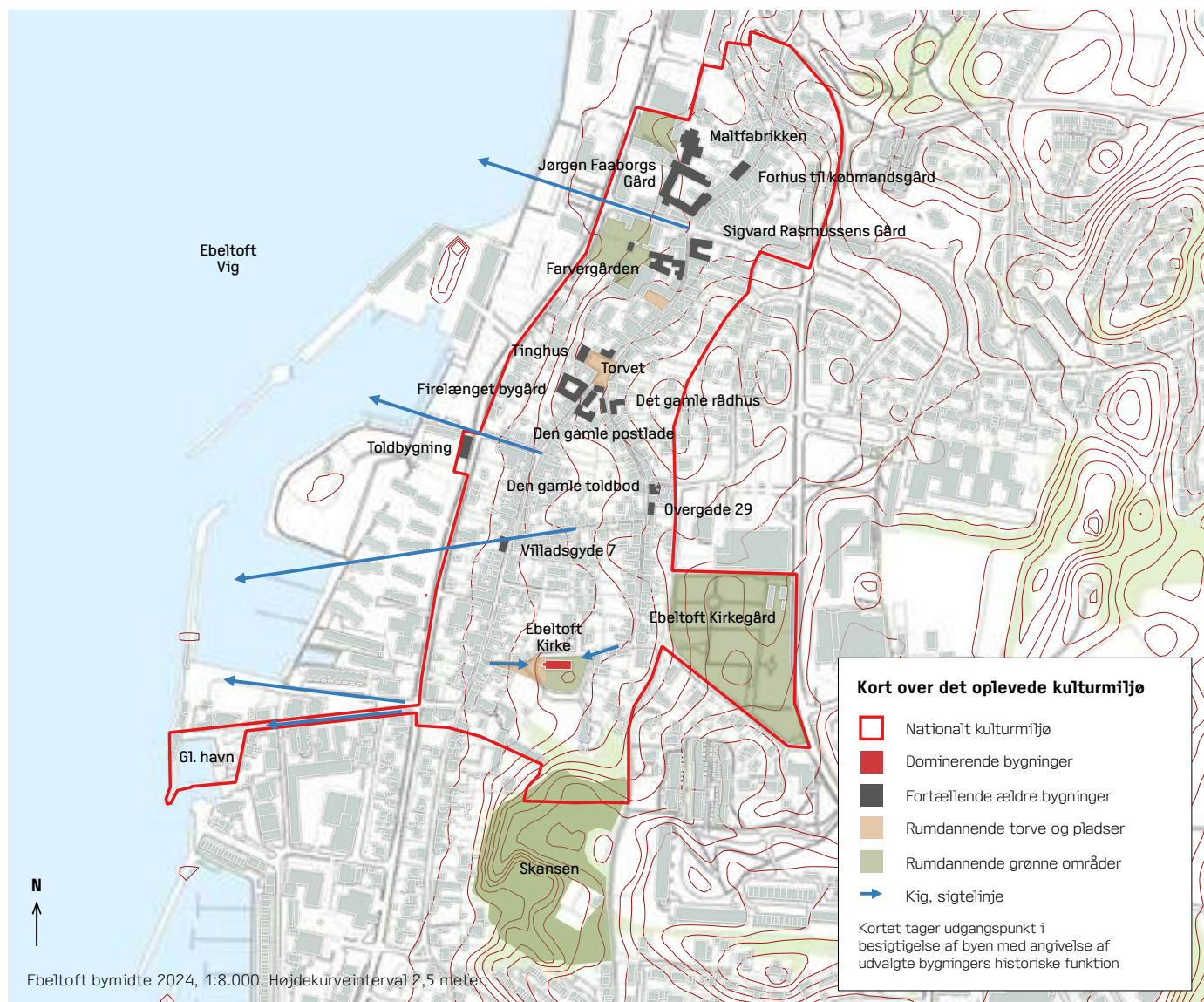
De bærende bevaringsværdier knytter sig til den senmiddelalderlige byplan, der er bevaret stort set intakt, og den homogene bebyggelse med en del huse fra 1600-1800-tallet, der følger det bugtende gadeforløb og det kuperede terræn. De relativt mange bevarede bindingsværksbygninger fortæller om den beskedne vækst i perioden og har stor betydning for den historiske bymidtes særegne karakter. Byens to pejlemærker, kirken mod syd og den yngre Maltfabrik mod nord, står i kontrast til den lave bebyggelse på en til to etagers højde og definerer tilsammen byens profil. Denne er ligeledes vigtig for forståelsen af kulturmiljøets fortælling.

Også byens smukt bearbejdede overflader som gadebelægninger, facader og tagflader er værdifulde for kulturmiljøet – heriblandt variationen mellem det markante bindingsværk og de pudsede facader i forskellige farver, kalkede overflader, de høje sorttjærede sokler, de mange røde tegltage og ikke mindst de taktile brostens- og pigstensbelægninger, som strækker sig gennem næsten hele den historiske bymidte som et stort, sammenhængende tæppe. Adelgade, Overgade og Nedergade samt dele af Kirkegade har formentlig været brolagte allerede før 1661. Sammen med detaljer som de diskrete ældre gadelamper er det hele med til at skabe et stærkt helhedspræg i bymiljøet.

Tangdiget langs Strandvejen danner en brudt række og består af lag af bændeltang eller ålegræs. Diget beskyttede oprindeligt de lavtliggende nyttehaver, som lå langs kysten, og dannede grænse til det gamle Ebeltoft. De tidligste beskrivelser stammer fra omkring år 1700, men diget er sandsynligvis ældre.

Bindingsværk og gadebelægninger med bro- og pigsten understøtter det helstøbte kulturmiljø. Tv. Overgade 5 fra 1850 sammenbygget med nr. 7-9 fra ca. 1698. Th. den gamle postlade fra omkring år 1700, alle fredede.

Torvet med Det Gamle Rådhus fra 1789 og hovedgaden, der deler sig i Overgade til venstre og Nedergade til højre for rådhuset.

EKSISTERENDE BESKYTTELSE OG REGISTRERING

Værdifuldt kulturmiljø i kommuneplan: Ja

Bevarende lokalplan: Ja

Antal fredede bygninger: 23; bl.a. Ebeltoft gl. Rådhus (Torvet 2A) og flere store gårde (Adelgade 13-15, 25-29, 28-32, 39-41 og Juulsbakke 6)

Bygninger med høj bevaringsværdi: 39

Beskyttede fortidsminder: 1; skanse

Kulturarvsareal*: De ældste oplysninger om byen Ebeltoft stammer fra de første købstadsprivilegier givet af Erik Menved den 21. januar 1301. Kun nogle få mønter fra 1260 fundet under gulvet i Ebeltoft Kirke antyder, at byen har eksisteret endnu længere tilbage. Den egentlige middelalderby har sandsynligvis været placeret umiddelbart omkring kirken og den ældste havn lige vest for kirken. Skønsmæssigt har middelalderbyen strakt sig ca. 400 m nord for og 400 m syd for kirken. I østvest retning har byen formodentlig kun strakt sig ca. 150 m øst for og 150 m vest for kirken

Kommuneatlas/bygningsregistrant: Kommuneatlas for Ebeltoft Kommune, 1999. Bevaringsplan Ebeltoft, 1970

Bygningsforbedringspulje/bevaringsfond: Nej

Bevaringshistorik: I 1932 stiftes Ebeltoft-Fonden. Byrådet vedtager i 1963 en bygningsvedtægt, hvorefter byggetilladelser inden for den gamle bydel kan gøres betingede

* Et kulturarvsareal er et arkæologisk interesseområde med skjulte fortidsminder, der så vidt muligt bør bevares i jorden. Kulturarvsarealer er ikke fredede områder. Se i øvrigt: www.kulturarv.dk/fundogfortidsminder/

UDDRAG AF BEVARENDE LOKALPLAN FOR EBELTOFT MIDTBØY

"Det er Ebeltoft midtbys bygninger, haver, gårdspladser og gadenet, der først og fremmest karakteriserer byen. Der er tale om historiske træk, som er bevaret gennem mange århundreder og det er netop herved, at "Købstaden Ebeltoft" er kendt og elsket i vide kredse.

(...)

Byens lidt afsides beliggenhed har betydet, at her i lange perioder er sket en forholdsvis beskeden udvikling, og blandt andet derfor er byens middelalderlige gadenet forblevet uændret. Der har ikke været økonomi til de store forandringer, og det nybyggeri der fandt sted, blev udført uden at overskride den eksisterende bebyggelses proportioner og stil.

(...)

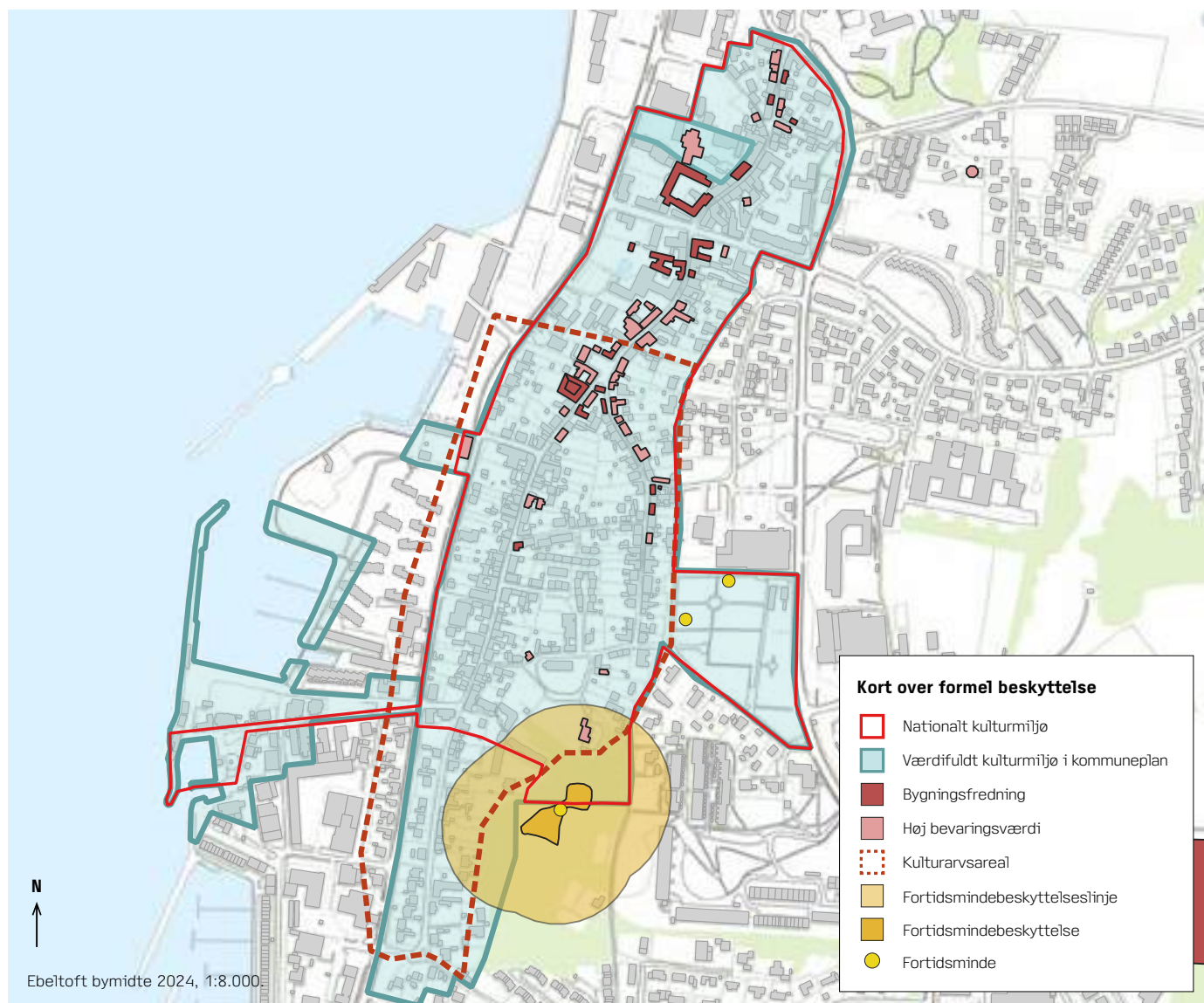
Det er dog ikke mindst antallet af bindingsværkshuse der giver Ebeltoft midtby en særlig karakter. Disse huse er overvejende opført i én etage og kan tidsmæssigt deles op i en ældre og en yngre gruppe. De ældste bevarede bindingsværkshuse stammer fra 1600-tallets slutning og 1700-tallets begyndelse. De yngre er fra perioden ca. 1800 til 1900."

Overgade med kig mod den gamle toldbod på Overgade 23 på hjørnet af Kurveledet, opført som beboelse i slutningen af 1600-tallet, fredet.

Grundmuret forhus i 14 fag til højre i billedet - del af en tidligere købmandsgård, Adelgade 39-41, opført 1854, fredet.

Sigvard Rasmussens Gård, Adelgade 28-32, opført og udbygget mellem 1600- og 1800-tallet, fredet.

BYSTRUKTUR - PLACERING OG UDVIKLING

Amt, stift, land:

Randers Amt, Aarhus Stift, Kongeriget Danmark

Indbyggertal 1801 / 2025:

598 / 7.287

Tidslinje:

- **Ca. 1200:** Ebeltoft opstår
- **1301:** Byen får sine første købstadsprivilegier
- **1458:** Kirken nævnes første gang
- **1500-tallet:** Byen oplever vækst, især inden for søfarten, hvor udskibning af tømmer fra kongens skove på Djursland giver god indtjening
- **Slutningen af 1600-tallet:** Den store kongelige Bjørnkjær Skov omkring Ebeltoft er nedhugget, og byen mister en hovedindtægtskilde
- **1700-tallet:** Ebeltoft står i stampe, og havnen forfalder, samtidig med at de fleste andre købstæder vokser
- **1755:** En ny havn bygges, men nedbrydes hurtigt af pæleorm og må opgives
- **1800-tallet:** Byen oplever en vis opblomstring
- **1861:** Møltfabrikken opføres som en af byens eneste industrivirksomheder. Fabrikken udbygges ad flere omgange over de følgende knap 100 år.

BYEN I LANDSKABET

Ebeltoft ligger på et skrånende plateau på kanten af en bakket og sandet moræneflade på halvøen Hasnæs, på østsiden af Ebeltoft Vig. Byens beliggenhed er temmelig isoleret. Ingen vigtige gennemfartsveje krydsede byen, før færgeforbindelsen til Sjællands Odde blev åbnet i 1966. Hovedforbindelsen var indtil da ad søvejen langs Jyllands østkyst. Vigen giver beskyttelse for Kattegat og dermed gode betingelser for anlæggelsen af en havn. På landsiden var byen i middelalderen omkranset af Bjørnkær Skov, som hørte under kongen. I 1691 var skoven forvundet på grund af rovdrift. De nuværende skove i området er plantet relativt sent.

GADENET OG MATRIKELSTRUKTUR

Byplanen synes at gå tilbage til middelalderen. Hovedgaden, Adelgade, er en forlænget landevej, der løber parallelt med strandlinjen, og som mod syd deler sig i to, Nedergade og Overgade. De to gadestrækninger samler sig igen syd for kirken til Søndergade. Intet tyder på, at der har været tale om planlægning i moderne forstand. Den ældste del af byen antages at have ligget mod syd nær kirken. Her skrån timerænet jævnt ned mod vigen – i modsætning til længere mod nord ved Torvet og Adelgade, hvor terrænet falder stejlt ned til forstranden.

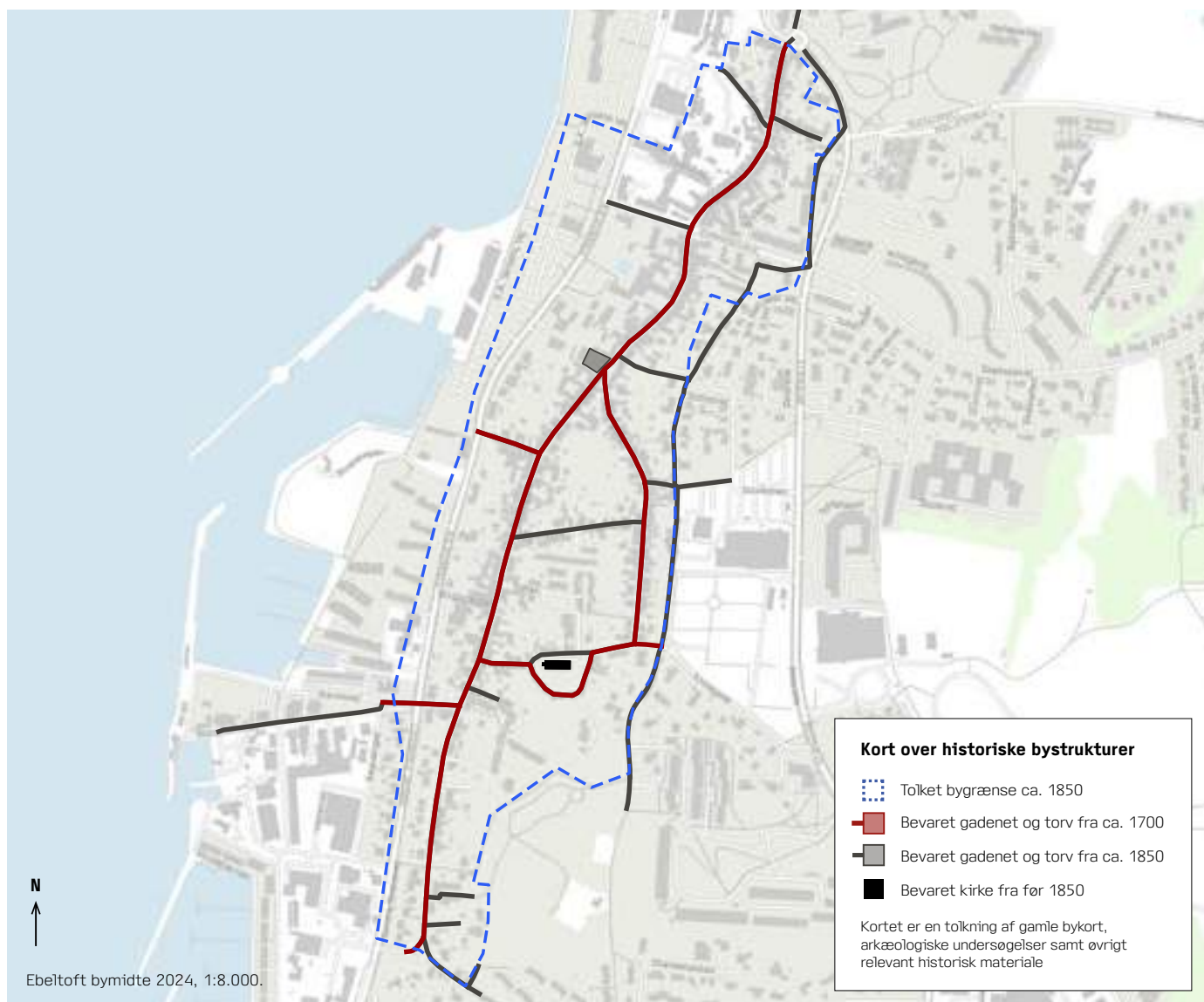
Der er kun få større grunde i byen, og de ligger ned mod stranden i den nordlige del af den gamle bykerne. Her holdt købmændene til, hvorimod den sydlige del af bymiljøet var for småkårsfolk, hvilket ses i de mindre grunde og huse. Det kvadratiske torv vest for rådhuset er først udlagt 1783.

Målebordsblad opmålt 1875 og 1877, gengivet i 1:80.000.

Kig mod havet og havnen ned ad Toldbodvej. Købstadens sammenhæng med havet understreges flere steder langs hovedgaden af kig ud over vigen.

Byen er domineret af kirken og rådhuset, hvor resten af byen består af købmandsgårde og mindre huse. En skibsbro vidner om søfartens store betydning. Resens Atlas 1677, Det Kgl. Bibliotek - digitale samlinger.

Byens grundplan er stort set uændret siden 1677, men et havneanlæg er anlagt i forlængelse af den gamle skibsbro. Traps tegnede kort 1858, Historiskekort.dk.

BYENS FREMTRÆDEN - ARKITEKTUR OG SKALA

HELHED OG BYPLAN

Den senmiddelalderlige byplan er bevaret stort set intakt og er med til at give bymiljøet sit helhedspræg. Havnefronten består mest af opfyldte arealer og nybyggeri, men det skrånende terræn fra hovedgaderne ned mod vandet giver dog flere kig ud over vigen, hvilket understreger byens forbindelse til havet.

Byens profil defineres i dag af det kuperede terræn og den lave bebyggelse med kirketårnet som pejlemærke mod syd og Maltfabrikkens robuste bygningskrop som byens nordlige pejlemærke. Det opleves, som om de to fixpunkter spænder kulturmiljøets fortælling ud mellem sig og markerer hver sin epoke i byens historie – fra den ældste bebyggelse omkring kirken i syd til den senere udvikling mod nord, hvor maltfabrikken etableredes i midten af 1800-tallet.

BEBYGGELSESMØNSTRER

Bebyggelsen er homogen med en række bindingsværksbygninger fra især 1700- og 1800-tallet, der fortæller om den beskedne vækst i perioden. Det er karakteristisk, at husene ligger med langsiden mod gaden og i øvrigt som side- og baghuse langs matrikelskellene. Overgangen mellem de store købmandsgårde i to etager i den nordlige del af Adelgade og de mindre huse i en etage i den sydlige ende af byen er let aflæselig. Den centralt placerede torvedannelse bestående af det ældre trekantede torv foran rådhuset fra 1789 og det nyere rektangulære torv foran rådhuset fra 1840 opleves som byens knudepunkt, hvorigennem hovedgaderne løber.

Ebeltoft er desuden rig på haver, oprindelig nytte- eller kålhaver, som ligger bag mange gårde og småhuse. Derudover er der spredte grønne arealer, hvoraf flere er brandtomter fra krigene i 1600-tallet.

Farvergården til venstre i billedet med farveri og pumpehus bag forhuset, Adelgade 13-15, opført 1700-1850, fredet.

BYGNINGER OG DETALJER

Det Gamle Rådhus fra 1789 skiller sig ud i bymiljøet og fremstår som et centralt placeret vartegn. Rådhusets særlige karakter understreges af den fritliggende bygningskrop med symmetrisk facade i rigt bindingsværk og tavl i rød blank mur, mens bygningens høje klokkespir med urværk stadfæster rådhusets betydning. I den sorttjærede sokkel afspejles terrænets forløb på hver side - nedad mod Nedergade og opad mod Overgade. Rådhuset fik sit nuværende udtryk ved en stor restaurering i 1909.

De velbevarede købmandsgårde er karakteristiske for kulturmiljøet i Ebeltoft. Købmandsgårdene har rummet en blanding af beboelse, stalde, lader og pakhuse, i enkelte tilfælde også et malteri. Flere af de bevarede gårde har åbne porte ind til stemningsfulde baggårds-miljøer med pigstensbelægninger og bevarede side- og baghuse. Farvergården i Adelgade 13-15 opført mellem 1700 og 1850 er et unikt eksempel på et farveri og gårdanlæg med en stor have, som strækker sig ned til Strandvejen.

De mange bindingsværkslængere med rødt tegltag og de markante høje sorttjærede sokler giver Ebeltoft en særlig karakter. En række grundmurede toetagers bygninger i senklassicistisk stil blander sig med bindingsværkshusene og afspejler byens udvikling i arkitektur og materialebrug. Det nyere rådhus fra 1840 på torvet repræsenterer denne stil.

Det brostens- og pigstensbelagte gadeforløb, som spænder sig ud over stort set hele den historiske bymidte, binder byen sammen og understreger den historiske helhed. Byens gadelamper, hvoraf de ældste er købt brugt af Aarhus by i 1868, indgår diskret og harmonisk i kulturmiljøet.

Ebeltoft Kirke.

Ebeltoft bymidte 2023. CC BY 4.0 Klimadatastyrelsen.

Jørgen Faaborgs Gård - købmandsgård med pakhus, Adelgade 25-29, opført fra 1761-1851, fredet.

Overgade 29, opført 1700-tallet, fredet. Det rige bindingsværk med kalkede tavl, den høje sorttjærede sokkel og det teglhængte tag er karakteristisk for Ebeltoft.

Torvet set fra Overgade.

Maltfabrikken, opført 1861 og ombygget i 2020 til byens nye samlingspunkt og vartegn.

Kig ned ad Nedergade med Villadsgyde til venstre i billedet. Villadsgyde 7 på hjørnet er formentlig opført i 1600-tallet og er fredet.

Det nyere rådhus, opført 1840, SAVE-værdi 3.

Porten ind til Sigvard Rasmussens Gård, Adeigade 28-32, fredet.

Byens udtryk er stort set ikke forandret. Man kan se på byens store matrikler, hvordan købmændsgårdene har domineret byen.

Bergreens Købstadskort 1893.
CC BY 4.0 Geodatastyrelsen.